

Статті

Оксана ДРОГОБИЦЬКА

**ПОБУТ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО
ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ
(вересень 1939 – червень 1941 рр.)**

Oksana DROHOBYTSKA. Intellectuals of Western Ukraine and Their Way of Life Under Conditions Of Soviet Political Regime (September 1939 to June 1941).

У статті проаналізовано зміни побуту інтелігенції Західної України в умовах радянського політичного режиму 1939–1941 рр. Особливу увагу звернено на житлові умови, одяг, побутові речі, а також на психологічний стан тогочасного суспільства та інтелігенції зокрема.

Останні роки позначені значним зростом зацікавленості широких кіл громадськості до інтелігенції, її ролі у суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх процесах на теренах українських земель. Не стала винятком у цьому плані й західноукраїнська інтелігенція періоду 1939–1941 рр.

На сьогодні опубліковано чимало наукових досліджень, присвячених розкриттю політики радянського режиму стосовно представників найбільш освіченої верстви. Серед них праці М.Литвина, О.Луцького, І.Лучаківської, О.Рубльова, Ю.Черченко та інших¹. Однак, нас цікавить не політичний аспект, а зміни, які від-

булися у побуті інтелігенції у цей вказаний період. Тому з точки зору розкриття ментальних складових повсякденного життя інтелектуальної еліти особливо інформативним є розділ львівського історика Р.Голика “Міражі Возз’єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації (1939–1941 рр.)”, вміщений у третьому томі “Історії Львова”². З джерелознавчих видань найбільшу цінність, на наш погляд, має збірник спогадів “Західня Україна під большевиками IX.1939 – VI.1941”, виданий за редакцією М.Рудницької³.

Маючи на меті простежити специфіку побуту місцевої інтелігенції у 1939–1941 рр., насамперед вважаємо за доцільне з’ясувати її реакцію на вступ Червоної Армії у Західну Україну. Зокрема, якщо селяни та робітники вітали так званих “визволителів” квітами та арками з синьо-жовтими і червоними прапорами, то найбільш освічена та національно свідомою частина тогочасного соціуму оцінювала цю подію по-різному.

Ще до приходу більшовиків, як стверджує історик О.Рубльов, абсолютна більшість української інтелігенції та політиків західноукраїнських земель відверто негативно сприймала русифікаторський курс московської адміністрації у Наддніпрянщині, її антиукраїнські репресії й винищення ледь не всіх уродженців Галичини, Буковини й Закарпаття в УРСР, незначна ж меншість все ще живилася націонал-комуністичними ілюзіями, постійно втрачаючи прихильників⁴.

Нову владу підтримала переважно пролетарська частина інтелігенції. У резолюції мітингу інтелігенції Львова з нагоди вступу Червоної Армії у Західну Україну, опублікованій у газеті “Вільна Україна” 1 жовтня 1939 р., проголошувалося: “Ми горді тим, що приєднуємось до великої армії радянської інтелігенції, і зобов’язуємось прикласти всі свої сили, все уміння своє та знання для широкого розвитку нашої творчої роботи на ко-

¹Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України.– Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича, 1999.– 152 с.; Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР в перші роки радянської влади (1939–1941 рр.).– Дрогобич: Відродження, 2001.– 168 с.; Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3-х кн.– Кн. 3.– К., 1994.– 154 с.; Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939).– К.: Інститут історії України НАН України, 2004.– 648 с.

²Голик Р. Міражі Возз’єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації (1939–1941 рр.) // Історія Львова: у трьох томах / Редколегія: Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій.– Т. 3.– Львів: Центр Європи, 2007.– С. 193–200.

³Західня Україна під большевиками IX.1939 – VI.1941 / Збірник за ред. М.Рудницької.– Нью-Йорк, 1958.– 494 с.

⁴Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах...– С. 569.

ристь звільнених трудящих мас Західної України та всього великого Радянського Союзу”⁵.

Подібні заяви лунали і в інших містах. Газета “Червоний Прапор” 13 жовтня 1939 р. писала: “Трудова інтелігенція м. Коломиї на своїх зборах одногосно дякує радянській владі за визволення їх од поміщиків та капіталістів... Визволившись з-під польської окупації завдяки непереможній Червоній Армії ми домагаємося прилучення Західної України до Української Соціалістичної Радянської Республіки”⁶.

За словами дослідниці І.Лучаківської, такому швидкому переходу певних кіл інтелігенції на бік радянської влади сприяло кілька причин: давні революційні й демократичні традиції в її середовищі; посилені пролетаризація умов праці та побуту наприкінці 30-их рр. ХХ ст.; сама обстановка піднесення в краї, викликана визволенням з-під польської окупації і пов’язані з цим надії на краще майбутнє; діяльність органів нової влади, спрямована на швидке відродження і розвиток соціально-економічного й культурного життя; агітаційно-пропагандистська робота, що її проводили авторитетні діячі літератури і мистецтва Радянської України тощо⁷. Окремих категоріям, насамперед працівникам освіти, особливо імпонував курс на “українізацію” шкіл і вузів.

Ті представники освіченої верстви, які не жили ілюзіями і передбачили небезпеку з боку більшовицької влади, одразу перейшли у німецьку зону окупації⁸. Однак були й такі “аристократи духу”, які вважали своїм громадянським обов’язком залишитись із народом і розділити його долю у цей складний час⁹.

Нова влада вживала різноманітні заходи, по-

⁵З резолюції мітингу інтелігенції м. Львова з нагоди вступу Червоної Армії у Західну Україну // Культурне життя в Україні: Західні землі. Документи і матеріали.– Т. 1 (1939–1953).– К.: Наук. Думка, 1995.– С. 58.

⁶З життя Коломиїщини. Дякуємо радянській владі // Червоний Прапор.– 1939.– 13 жовтня.– С. 1.

⁷Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР...– С. 36–37.

⁸Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України...– С. 101.

⁹Луцький О. Інтелігенція в планах утвердження радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях (вересень 1939 – червень 1941 р.) // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. Вип. 1 / Голова ред. кол. Г.І.Гончарук.– Одеса: Астропринт, 2003.– С. 98.

кликані встановити тотальний контроль над інтелігенцією. Під нагляд Народного Комісаріату Внутрішніх Справ (далі – НКВС) потрапила практично вся українська еліта, а також особи, пов’язані з колишнім польським режимом. Категорії українських інтелігентів, як реальних і потенційних ворогів радянської влади, було перераховано таким чином: академіки, професори, наукові працівники, письменники, літературні працівники, композитори, скульптори, художники, артисти, музиканти, медпрацівники, колишні службовці польської адміністрації, поміщики і капіталісти¹⁰.

Проблема “радянзації” інтелігенції вирішувалася багатьма шляхами, а саме: формуванням її кадрів із “класово близьких” джерел, перевихованням старих спеціалістів, втягненням їх у різні форми радянської громадської активності, а також репресіями проти тих, хто не бажав йти на компроміс¹¹. Наприклад, тільки у вересні-грудні 1939 р. співробітники НКВС затримали 1,6 тис. представників інтелігенції¹².

Газета “Українська Дійсність” від 15 вересня 1941 р. вдало передає політику стосовно місцевої інтелектуальної еліти, наголошуючи, що “рідко хто з українських діячів або просто інтелігентів не побував у більшовицькій в’язниці або хоч не був переслуханий слідчими з ГПУ”¹³.

Показовою в цьому плані є доля одного із найстарших галицьких політиків, адвоката К.Левицького (1859–1941). Під його проводом 24 вересня 1939 р. делегація громадських діячів Львова відвідала представників радянської адміністрації. У ході переговорів делегатів запевнили у лояльності нової влади і запросили до співпраці. Однак, вже 30 вересня 1939 р. органи НКВС здійснили обшук у помешканні К.Левицького, вилучивши його щоденник. Через обвинувачен-

¹⁰Даниленко В. Ліквідація Польської держави та встановлення радянського режиму в Західній Україні // Український Історичний Журнал.– 2006.– № 3.– С. 121.

¹¹Лучаківська І. Інтелігенція західних областей України у суспільно-політичному житті (вересень 1939 – червень 1941 рр.). Автореф. дис. канд. іст. наук.– Львів, 1999.– С. 9.

¹²Луцький О. Інтелігенція в планах утвердження радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях...– С. 99.

¹³Газетна інформація про культурне і громадське життя у Львові 1939–1941 рр. // Культурне життя в Україні: Західні землі...– С. 115.

ня у антирадянських настроях і професійну діяльність політик півтора року провів у внутрішній в'язниці НКВС у Москві. У травні 1941 р. К.Левицького звільнили, але виснажений тривалим ув'язненням він помер 12 листопада того ж року¹⁴.

Сильного удару було завдано духовенству. Перші арешти і депортації священнослужителів розпочалися вже восени 1939 р. і сягнули апогею у грудні. На той час було репресовано 57 католицьких і 18 греко-католицьких священників, 14 з яких засуджено до вищої міри покарання¹⁵.

Нова влада відмінила оплату праці служителям культу, запровадивши натомість великі податки. Характерно, що священник як нетрудовий елемент мав сплачувати вп'ятеро більше інших громадян¹⁶. Сільські душпастирі крім натурального податку, зобов'язувалися виконувати й різні громадські роботи. Деякі представники кліру, помешкання яких було конфісковано новою владою, перебували на повному утриманні парафіян¹⁷.

Священникам заборонялося сповідати хворих у лікарнях. Держава трактувала відправлення релігійних обрядів у медичних закладах як кримінальний злочин, що карається шістьма місяцями ув'язнення¹⁸. Крім того, із введенням паспортизації населення духовенство позбавили повноважень стосовно обліку народжуваності та смертності парафіян¹⁹.

Про засоби, які вживала радянська влада у бо-

¹⁴Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). – К.: Наук. Думка, 1994. – С. 188.

¹⁵Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х книгах. – Кн. 1. – К.: Либідь, 1994. – С. 135.

¹⁶Марчук В. Церква в умовах тотальної недовіри (спротив УГКЦ сталінській “радянській” 1939–1941 рр.) // Вісник Прикарпатського університету: Історія. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. III. – С. 19–25.

¹⁷Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська Держава (1939–1950) / За ред. О.Турия. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – С. 45.

¹⁸Сурмач О. Державно-церковні відносини на західноукраїнських землях (1939–1941) // 1939 рік в історичній долі України і українців: Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999. – Львів, 2001. – С. 174.

¹⁹Куницький М. Національна політика СРСР на західноукраїнських землях напередодні Великої Вітчизняної війни (1939–1941) // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 30–31 жовтня 2006. – К., 2007. – С. 302.

ротьбі із Церквою, свідчать спогади настоятельки Львівського монастиря Уставу св. Теодора Студита Йосифи (Олени Вітер). У червні 1940 р. її арештували та 47 раз допитували у НКВС, вимагаючи зізнатися у тому, що вона особисто приносила зброю в митрополичі палати. У спогадах читаємо: “...Допити відбувалися щодругу, або щотретю ніч. При кожному допиті мене катували. Били то гумовою, то залізною палицею, видаляли з голови волосся, вішали мене шнуром на гак, викручували руки”²⁰.

Незважаючи на постійні переслідування й арешти, тільки одиниці ставали на шлях співпраці чи відмовлялися виконувати свої душпастирські функції. Зокрема, як повідомляв єпископ Г.Хомишин у листі до нунція Ротти у Будапешті від 6 серпня 1941 р., із майже п'ятисот священників Станиславської єпархії на червень 1941 р. лише троє зреклися духовного сану²¹.

У скрутному становищі опинилися працівники культурно-освітніх установ, подальше існування яких нова влада вважала недоцільним чи взагалі шкідливим. У даний період припинила своє існування низка громадських організацій (“Просвіта”, молодіжні товариства), під виглядом “саморозпуску” ліквідовано Наукове товариство ім. Шевченка у Львові.

Нова влада завдала відчутного удару по традиційних джерелах поповнення інтелігенції. Особливу увагу було звернено на соціальне походження потенційних студентів. Органи держбезпеки стежили за контингентом вступників до вищих навчальних закладів і виявляли “класово ворожі” елементи (дітей заможних селян, священників або осіб, запідозрених у зв'язках з оунівським підпіллям). Сучасник тих подій, студент одного із львівських вузів, з цього приводу писав: “...українського адвоката чи купця вважали большевики за буржуя, українського селянина, власника 8–10 десятин землі, за куркуля, і їх дітей до високих шкіл не приймали. Не приймали теж очевидно дітей священників”²².

В результаті цілеспрямованої політики комплектування навчальних закладів на основі класо-

²⁰47 допитів Матері Ігумені // Західна Україна під большевиками... – С. 402.

²¹Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська Держава... – С. 46.

²²“Gaudeamus igitur...” // Західна Україна під большевиками... – С. 81–82.

вих принципів у 1940/41 навчальному році діти робітників і селян становили 40–60% усіх студентів у вузах західних областей, а питома вага українців серед них сягала 36%²³. При цьому відсоток вихідців з західних областей України серед студентів Львова залишався низьким.

На зміну соціального складу студентства вплинула низка факторів, серед яких: скасування плати за навчання, забезпечення вихідців із незаможних родин стипендіями та гуртожитками, а також налагодження системи прискореної підготовки робітничо-селянської молоді за програмами середньої школи. Для цього у Львівському медінституті та Інституті радянської торгівлі були створені робітничі факультети²⁴.

Такий підхід при формуванні студентства в майбутньому призвів до суттєвого зниження якісного рівня інтелігенції. Водночас не допускаючи до вузів дітей з інтелігентних родин, радянська влада переривала давні освітні традиції, адже загальновідомим є факт, що у багатьох сім'ях, особливо вчительських чи священничих, діти наслідували професії батьків впродовж поколінь.

Прихід радянської влади вплинув на матеріальне становище представників розумової праці. З кінця 1939 р. державні службовці, інженерно-технічні працівники, вчителі, лікарі почали отримувати заробітну плату в розмірах, встановлених у СРСР. У різних галузях народного господарства розмір зарплати відрізнявся. Наприклад, працівники культури отримували 223 крб., охорони здоров'я – 255, освіти – 331, мистецтва – 391, науки – 471²⁵.

Головну статтю видатків із сімейного бюджету становили продукти харчування, особливо, якщо взяти до уваги той факт, що вже взимку 1940 р. у містах Західної України в 5–10 разів зросли базарні ціни та процвітала спекуляція. У магазинах не вистачало взуття, тканин, готового одягу та інших товарів широкого вжитку²⁶.

У таких умовах керівництво СРСР використовувало матеріальні заохочення як один із засобів впливу на місцеву інтелектуальну еліту. Так, у

²³ Нариси історії української інтелігенції: Перша половина ХХ ст.: У 3-х книгах. – К.: АН України, 1994. – Кн. 3. – С. 29.

²⁴ Там само.

²⁵ Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР... – С. 117–118.

²⁶ Там само. – С. 123.

серпні 1940 р. політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову про утворення фонду допомоги інтелігенції Західної України, якою зобов'язало Раднарком СРСР виділити із резерву 2 млн. крб.²⁷. За час діяльності фонду матеріальну допомогу отримали академіки М.Возняк, Ф.Колесса, В.Щурат, К.Студинський, І.Крип'якевич та інші²⁸.

Чимало інтелігентів через класовий принцип добору керівних кадрів втратили роботу. Це можна проілюструвати на прикладі м. Львова, де, незважаючи на наявність тисяч кваліфікованих інженерів, для керівництва націоналізованими промисловими об'єктами призначили 177 робітників²⁹.

Особливо відчутного удару по матеріальному становищу освіченої верстви завдала політика націоналізації житла, яка подекуди проводилася відверто брутальними методами. Націоналізації підлягали навіть 3–4 кімнатні помешкання кооператорів, крамарів, представників творчої інтелігенції. Спеціальні комісії описували особисте майно потерпілих, конфісковували меблі, одяг, хатні речі, паливо тощо. Від такої практики сильно постраждали сім'ї польських урядовців, офіцерів, лікарів, адвокатів та підприємців³⁰.

Проголосивши курс на задоволення потреб “робітничого класу”, влада розпочала так зване “ущільнення” великих житлових приміщень, де, крім колишніх наймачів чи власників, поселялося ще кілька інших сімей³¹. Таким чином тільки у Львові у 1939 р. націоналізовано 5407 квартир, а протягом наступного року ще 5 тис. будинків³². Слід зауважити, що хоча націоналізація проводилася у доволі непопулярний спосіб, все ж частині представників розумової праці вдалося отримати нове житло.

Зміну усталеного способу життя західноукраїнської інтелігенції в умовах радянського режиму

²⁷ Там само. – С. 47.

²⁸ Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції... – С. 199–200.

²⁹ Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України... – С. 136.

³⁰ Луцький О. Радянізація // Історія Львова: у трьох томах / Редколегія: Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Т. 3. – Львів: Центр Європи, 2007. – С. 175.

³¹ Голик Р. Міражі Возз'єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації... – С. 197.

³² Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР... – С. 126.

вдало ілюструють свідчення дружини львівського лікаря. Авторка зазначає: “Від хвилини, як ми, мешканці Західньої України, зустрілися із населенням Советського Союзу, наші буденні потреби теж почали корчитись. Наш зверхній вигляд почав сірїти, ми почали менше дбати за обстановку хати, навмисне позбувались предметів, які кололи очі большевиків і могли стати причиною, щоб задля них нас викинули з хати... Кожний з нас боявся своїм одягом, товариськими формами або способом життя стягнути на себе закид “буржуазности”, “контрреволюції”. Наші чоловіки перестали носити краватки, ми закинули капелюхи і зав’язували голову хустиною. З наших помешкань зникли занавіси при вікнах, килими, образи. Навіть біла скатерть на столі в їдальні була для наших советських співмешканців доказом того, що ми “агенти капіталізму”³³.

Так само становище інтелігенції описував інший сучасник: “Гарне помешкання з вибагливими меблями – це був простий шлях до згуби. Інтелігент мусів ховати свої образи, килими, срібло, будь-які дрібні прикраси кімнати, щоб залишити вражіння сірости, бідноти, нужди... Звичайний кухонний посуд з мосяжними та алюмінієвими ринками був у очах службовців НКВД дорогоцінністю, задля якої варт було позбутися її буржуйського власника”³⁴.

Встановлення нової влади відобразилося на повсякденному житті представників тогочасної інтелектуальної еліти, у тому числі і на їхньому одязі та місцевій моді. Як відомо, наприкінці XIX – 30-их рр. XX ст. серед широких кіл громадськості образ інтелігента асоціювався із певним набором не тільки духовних якостей, але і суто зовнішніх прикмет. Неодмінними атрибутами приналежності до освіченої верстви крім традиційного костюму-трійки, виступали краватка, капелюх і палиця³⁵. Стосовно жінок, то комплект їхнього одягу крім плаття чи костюму обов’яз-

ково включав капелюшок, рукавички та панчохи. З приходом нової влади поступово ці стереотипи руйнуються. Капелюшки замінюють хустини та берети. Зникають з продажу дорогі тканини, замість них у вжиток входять тільки перкаль та бавовна. Разом з цим втрачається загальне відчуття стилю, бо “усі купували те, що було в крамниці, а не те, що подобалось”³⁶.

Цікаво, що спочатку радянський Львів, порівняно із тогочасним Києвом, виступав столицею моди, “раєм мануфактури”³⁷. Туди під виглядом звичайного відрядження приїжджали люди із різних міст для здійснення покупок. Коли львівські магазини спорожніли, найбільш популярним місцем став так званий “Париж” – велика площа, де під відкритим небом місцеві мешканці продавали свій зношений одяг. Одні сучасники згадують, що новоприбулі радянські чиновники прямо з вокзалу їхали до “Парижу”, купляли там крам і одразу ж переодягалися у коридорах місцевих будинків³⁸, інші ж твердять, що чимало представників нової влади зустрічали своїх жінок на вокзалах, де їхні “фуфайки” та ватовані чоботи одразу змінювали на модний одяг³⁹.

Відомо чимало кумедних ситуацій, коли дружини радянських офіцерів та чиновників приходили у театр чи на танці у нічних сорочках замість вечірньої сукні⁴⁰. Тогочасний мовознавець Ю.Шевельов, відвідавши Львів у 1940 р., писав, що “оповідали анекдоти про те, як хтось хизувався на вулицях у піжамах, товарі й фасоні, мало знаних удома й прийнятих за ознаку високого стилю, шик”⁴¹.

Різниця між “старою інтелігенцією” та представниками нової влади простежувалася й в інших побутових речах. Особливо місцеву еліту ди-

³³Обнижений життєвий стандарт // Західня Україна під большевиками... – С. 81–82.

³⁴Ті, що не могли спати // Західня Україна під большевиками... – С. 72.

³⁵Антонович О. Спогади. – К.: Вашингтон: АО “АВГУ-СТ”, 1999. – С. 59; Качалуба М. З моєї Одиссеї: У 2 т. – Буенос-Айрес, 1983. – Т. 1. – С. 129; Homola I. Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867–1914) // Inteligencja polska XIX i XX w. / Pod redakcją R.Czepulisa-Rastenis. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. – S. 86.

³⁶Обнижений життєвий стандарт // Західня Україна під большевиками... – С. 81.

³⁷Большевики на порозі Європи // Західня Україна під большевиками... – С. 30.

³⁸Там само. – С. 31.

³⁹Лемеха-Луцька О. У в’язницях трьох окупантів // Альманах Станиславівської землі. – Т. II. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. – С. 355.

⁴⁰Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 1996. – С. 213–214.

⁴¹Шевельов Ю.Я. – мене – мені... (і докруги): Спогади. – Т. 1. – Харків; Нью-Йорк: Видання часопису “Березіль”; Видавництво М.П.Коць, 2001. – С. 260.

увало те, що “советські жінки” використовували малу кількість посуду для приготування страв і що вони “до обіду вживають якнайменше тарілок, накладають на них страву просто з горшків, в яких варять”⁴².

Помітних змін зазнали не тільки матеріальна сфера, але і режим дня, форми проведення дозвілля найбільш освіченої верстви. Раніше робочий день інтелігента зазвичай проходив за такою схемою: праця у навчальному закладі чи якійсь установі, післяобідній відпочинок, перерва на каву, вечірня прогулянка⁴³. Тепер, як писала сучасниця, “наш нормальний розподіл годин – людей, які звикли до якогось ладу, системи, розхитування. Советські громадяни імпровізували щодня, раз у раз кудись гнали – на мітинги, збори, засідання, над програмові години праці, – їли, спали й виходили з хати кожного дня в інакшій порі. Це було безладне життя, від якого ми всі, що віддавна звикли до систематики, до якоїсь доцільності в праці, починали робитись незорганізованими”⁴⁴.

Для “перевиховання” старих спеціалістів їх змушували відвідувати мітинги, лекції та гуртки, де викладалися основи марксизму-ленінізму, біографії партійних функціонерів тощо. З метою посилення пропагандистської роботи тільки в першій пол. 1940 р. завезено понад 3 млн. примірників різноманітних соціально-політичних брошур⁴⁵. За даними, які подає історик О.Луцький, на кінець вересня 1940 р. понад 8 тис. безпартійних інтелігентів Львова самостійно вивчали “Короткий курс історії ВКП(б)”, а ще понад 3 тис. робили це в гуртках⁴⁶.

Цікаво, що “перевихованням” займалися люди, які значно поступалися місцевій інтелігенції за своїм рівнем освіти. У 1939 р. 41% секретарів обласних, 71,4% міських і районних та 78% первинних партійних організацій не мали навіть

середньої освіти⁴⁷. На поч. 1941 р. в партійному апараті Дрогобицької області працівники з вищою освітою становили лише 4%. Більшість із новоприбулих партійців закінчили тільки чотири класи школи і тримісячні курси штатних пропагандистів⁴⁸.

Політика радянської не оминула найбільш авторитетних представників інтелігенції, викладачів вузів, вчених. Один викладач так описував умови роботи у тогочасних вузах: “Ми, львівські професори, відповідно до становища, яке випадково зайняли в університеті, мусіли виступати на зборах і мітингах і повторяти там деякі фрази, щоб мати спокій на тиждень, чи два-три дні... Наші нерви псувались з дня на день і вся наукова й педагогічна праця ставала нестерпним тягарем”⁴⁹.

Творчу активність інтелігенції у русло соціалістичної пропаганди мали скеровувати відділення всесоюзних спілок. Широку діяльність у західних областях УРСР розгорнула найбільш впливова і важлива з ідеологічних міркувань Спілка радянських письменників України, оргкомітет якої у Львові очолював київський письменник Петро Панч⁵⁰. Однак, у той час справжня творча праця була неможливою, адже письменники також зобов'язувалися щодня відвідувати секції, прослуховувати лекції на політичні та літературні теми, брати участь у вечорах, поїздках на заводи, у школи⁵¹.

⁴⁷Грицак Я. Нарис історії України...– С. 213.

⁴⁸Нариси історії української інтелігенції...– С. 32.

⁴⁹Сизифова праця професора // Західна Україна під більшовиками...– С. 191.

⁵⁰Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти “радянської” Західної України (вересень 1939 – червень 1941 р. // Український Історичний Журнал.– 1993.– № 2–3.– С. 8.

⁵¹Ільницький М. Літературний Львів // Історія Львова: у трьох томах / Редколегія: Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій.– Т. 3.– Львів: Центр Європи, 2007.– С. 186.

Примітка: Більшість дослідників відзначають, що поряд з підпорядкуванням культурних, наукових і освітніх закладів ідеологічним завданням влади, були і позитивні здобутки, які виражалися в залученні місцевої інтелігенції до роботи в нових наукових підрозділах, філіалах АН УРСР. Розширилася мережа бібліотек, діяли театри, виставки, стаціонарні та пересувні кіноустановки та ін. Зокрема, у грудні 1939 р. у м. Львові засновано наукову бібліотеку АН УРСР ім. В.Стефаніка. 21 вересня 1940 р. тут же відкрито театр опери та балету – перший стаціонарний український оперний театр на західноукраїнських землях. У м. Станіславові утворено учительський інститут, у цьому ж Станіславові та Коломиї два театри, обласну філармонію, обласний будинок народної творчості тощо.

⁴²Обнижений життєвий стандарт // Західна Україна під більшовиками...– С. 81.

⁴³Заник В., Кіндрат Т. Народилася за бабці Австрії, жила при мамці Польщі, татові Леніні, дочекалася неньки України // Західний Кур'єр.– 2004.– 19 лютого.

⁴⁴Обнижений життєвий стандарт // Західна Україна під більшовиками...– С. 82.

⁴⁵Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР...– С. 50.

⁴⁶Луцький О. Інтелігенція в планах утвердження радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях...– С. 103.

Як стверджує львівський дослідник Р.Голик, негативно на повсякденному житті населення відображався перехід на московський час (коли, наприклад, колишня четверта ранку ставала шостою). З ним асоціювався не тільки змінений режим праці та відпочинку, але й категорія дефіциту чи відсутності взагалі товарів і черг за ними⁵².

Незвичними, за твердженням цього ж історика, були також нові соціальні ролі чоловіків і жінок, які руйнували стандартні уявлення про відповідність між заняттям людини та її суспільним становищем⁵³. Раніше жінка з інтелігентної родини, як правило, не працювала поза межами своєї домівки (крім цього, практично у кожній родині була служниця, яка виконувала майже всю хатню роботу). Такі позиції у значній мірі були продиктовані польськими і німецькими культурними впливами. Тривалий час єдиною сферою діяльності жінки була сім'я і домашнє господарство, неприпустимим вважалося, щоб вона появлялася на вулиці у товаристві чужого чоловіка, а ще гірше – подорожувала без супроводу⁵⁴. Виняток становили хіба що вчительки чи працівниці поштового зв'язку. Натомість дружини радянських партфункціонерів практично усі працювали поза межами дому (у крамницях, школах, урядових установах), що часто викликало подив і нерозуміння з боку місцевого населення⁵⁵.

Особливо помітні розходження спостерігалися щодо норм етикету. З точки зору моралі це була зустріч двох різних культур, яка породжувала чимало непорозумінь, подекуди анекдотичних, та найчастіше – конфліктних ситуацій.

Місцеву інтелігенцію дивував той факт, що новоприбулі зі Сходу чиновники не вітали знайомих піднесенням капелюха чи кашкета, а також не знімали головні убори у приміщенні: “Заходив такий гість у кімнату в плащі і в кашкеті, не попередивши, не постукавши; якщо вітався, то без розбору втикав свою руку по черзі всім присут-

нім, не знайомився з незнайомими і без запрошення сідав. Та найважливіше, що цей шановний гість і не думав скинути кашкета з голови, що найбільше підсунув його вище на чоло”⁵⁶.

Нетиповими були й нові форми звертання, які впроваджувалися у практику представниками радянської влади. Замість старого “пан” чи “пані” вживалося ім'я і по-батькові, що для західних українців виглядало штучним, а для поляків взагалі виявилось неприйнятним⁵⁷. Своєрідний симбіоз нового і старого породив вираз на зразок “пане товаришу”, про що згадує у своїх нарисах письменник П.Панч⁵⁸.

Погане враження на місцеву еліту справляла звичка звертатися на “ти” до поважних за віком і становищем людей, та найбільш негативно сприймалася брудна лайка, якою часто послуговувалися радянські чиновники та військові⁵⁹.

Відмінними були і погляди стосовно виховання дитини. Довоєнні молодіжні патріотичні товариства на зразок “Пласту” мала замінити піонерська організація. У повсякденний побут населення Західної України запроваджувалися нові церемонії (прийняття дітей у піонери, комсомольці, вступ у партію чи профспілкову організацію) та святкування, які передбачали низку “випробувань”⁶⁰. Ці нові ритуали мали витіснити традиційну релігійну обрядовість і сформувані новий образ “радянської людини”.

Важливим об'єктом антирелігійної пропаганди стала школа. З класів вилучили образи святих, розп'яття, водночас скасували уроки релігії і заборонили молитву, якою розпочиналося і закінчувалося навчання. У побут ввійшло і таке незвичне для школярів явище як “соцзмагання”⁶¹.

Для забезпечення навчальних закладів новими ідеологічно підготовленими кадрами, в західні області направлялися педагоги із східних регіонів

⁵²Голик Р. Міражі Возз'єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації...– С. 199.

⁵³Там само.– С. 199.

⁵⁴Книш І. Смолоскип у темряві: Наталя Кобринська й український жіночий рух.– Вінніпег, 1957.– С. 75; Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.).– Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999.– С. 41.

⁵⁵Голик Р. Міражі Возз'єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації...– С. 199.

⁵⁶Товариські форми большевиків // Західня Україна під большевиками...– С. 76.

⁵⁷Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти “радянзації”...– С. 6.

⁵⁸Панч П. Твори: в 6-ти томах.– Т. 6.– К.: Дніпро, 1983.– С. 487.

⁵⁹Товариські форми большевиків // Західня Україна під большевиками...– С. 75.

⁶⁰Голик Р. Міражі Возз'єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації...– С. 199.

⁶¹Мартирологія українського духовенства під пануванням большевиків // Західня Україна під большевиками...– С. 137–138.

УРСР. Наприклад, у 1940 р. у Станіславську обл. прибуло 142 вчителів, з яких 81 – були членами партії, а 14 – комсомольцями⁶². Усього з вересня 1939 р. по 1941 рр. із східних районів республіки прибуло на постійну роботу близько 20 тис. працівників освіти. Натомість понад сто “старорежимних” учителів, а також національно свідомих студентів і викладачів Коломийської педшколи та Станіславського вчительського інституту були заарештовані, а частина з них – замордована в застінках НКВС⁶³.

Ситуацію у тогочасній школі ускладнювало те, що після створення мережі піонерських та комсомольських осередків педагоги зіткнулися із постійною загрозою доносів та обвинувачень з боку учнів.

На відміну від новоприбулих радянських вчителів, місцеві освітяни неохоче переймали форми і методи атеїстичної роботи, а часом і відверто їх саботували. Наприклад, директор школи с. Коршів Коломийського р-ну В.Ніньовський згадував, що представники влади заборонили йому та учням взяти участь у похороні однієї школярки, а щоб ті не спостерігали за процесією через вікна, наказали забілити їх вапном. Тут варто також зазначити, що одразу після цього інциденту В.Ніньовський був арештований та засуджений до страти. Він належав до тих небагатьох, кому пощастило вижити у червні 1941 р. під час розстрілів у сумнозвісному Дем’яновому Лазі поблизу Станіслава⁶⁴.

На особливу увагу заслуговує і психологічний стан усього тогочасного населення та інтелігенції зокрема. Остання постійно жила із відчуттям невпевненості та страху. Щоранку люди пошепки передавали один одному новини про тих, кого минулої ночі заарештували. Це спричиняло хронічне безсоння та нервові розлади⁶⁵.

⁶² Андрухів І., Кам’янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – С. 15.

⁶³ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939– 1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне; Івано-Франківськ, 2001. – С. 26; Андрухів І., Кам’янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині... – С. 15.

⁶⁴ Ніньовський В. Відлуння ленінського пекла. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2002. – 140 с.

⁶⁵ Ті, що не могли спати // Західня Україна під більшовиками... – С. 70.

Журналістка М.Струтинська, чоловік якої загинув від рук більшовиків, вдало проілюструвала настрої місцевого населення: “Страх перед вивозами – це було завершення всіх тортур. Впродовж двох років, а зокрема від фатального 13 квітня 1940 р., коли одної ночі виволікли з ліжок тисячі людей, увесь край жив під вражінням, що кожної хвилини кожного громадянина можуть вирвати з його рідного ґрунту й кинути кудись у безмежні азійські простори; тим більше в нас, членів родин арештованих, це вражіння зростало у страшну певність”⁶⁶.

Схожі думки зустрічаємо у спогадах працівниці кооперативної сфери та активної учасниці національно-визвольного руху О.Лемехи-Луцької: “Мешканці Станіслава, передусім українське населення, було пригноблене, прибите, немов чорна хмара надвисла над містом... Українці почали масово “зникати” з поверхні життя і ніхто не питав за ними”⁶⁷.

Загалом соціально-психологічна атмосфера того часу характеризувалася відчуттям подвійної реальності, нестабільного балансу, який рано чи пізно мав зникнути⁶⁸.

Отже, проголошення на теренах західноукраїнських земель радянської влади було неоднозначно сприйнято представниками інтелігенції. Одні одразу ж емігрували, інші зайняли вичікувальну позицію, а ще інші – активно включилися у процес розбудови урядових структур.

Новий політичний режим змінив побут інтелектуальної еліти, сприяючи її пролетаризації. Зазнав змін зовнішній вигляд інтелігента, його житлово-побутові умови, режим роботи та відпочинку. Сильного удару було завдано традиційним морально-етичним цінностям. Особливо шкідливий вплив мала атеїстична пропаганда, покликана викоринити традиційну релігійність і консерватизм місцевих мешканців. Класовий підхід при доборі кадрів та студентів у вузах зумовив зниження якісного рівня інтелігенції, а масові репресії та арешти призвели до її фізичного винищення.

⁶⁶ Дружина “ворога народу” // Західня Україна під більшовиками... – С. 450.

⁶⁷ Лемеха-Луцька О. У в’язницях трьох окупантів // Альманах Станіславської землі. – Т. II. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. – С. 355.

⁶⁸ Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР... – С. 132; Голик Р. Міражі Возз’єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації... – С. 200.